

УДК 37.014.523

А. В. Євтодюк,

кандидат філософських наук, доцент Луцького національного технічного університету,

голова Асоціації педагогів-християн Волині;

М. В. Матушевська,

вчитель-методист ЗОШ I–III ст. с. Колона Іваничівського району

Філософські візії христоцентричної духовності крізь призму викликів сучасності

Подається філософське бачення сутності христоцентричної духовності у контексті основних викликів сучасності. Обґруntовується судження недопустимості руйнування зasad христоцентричної духовності в сучасній системі освіти України.

Ключові слова: христоцентризм, духовність, духовне виховання, система освіти України.

Yevtodiuk A. V., Matushevskaya M. V. Philosophical Visions of Christocentric Spirituality through a Prism of the Present.

Philosophical vision of essence of Christocentric spirituality in the context of the main requirements of our time is given. Inadmissibility of destruction of Christocentric spirituality principles in the modern system of education in Ukraine is grounded.

Key words: Christocentrism, spirituality, spiritual education, education system of Ukraine.

...Цінність духовності полягає в тому, що вона втілює вектор зростання людських якостей, окреслює архетип неба у земному існуванні душі, формує, за виразом Йосипа Бродського, «третю сигналну систему людини», тобто мову культури.

Сергій Кримський

Актуальність теми дослідження. Історія, суспільство розвиваються через призму людини. Якщо людина прагне до Бога, добра й досконалості, вона – на істинному шляху. Моральне самовдосконалення, правильне етичне й духовно-моральне виховання – шлях до мирного суспільства в усіх аспектах. Особа набуває статусу особистості у процесі комунікації, активного діалогу з Богом та іншими людьми. Параметри цієї комунікації – основний критерій не лише трансформації світу, а й виходу із системної кризи.

Дослідження феномену духовності загалом і в цьому контексті духовного виховання особи зокрема на початку ХХІ століття має специфіку. Адже порубіжжя другого тисячоліття означено небаченими досі відкриттями науково-технічного, соціально-економічного, геополітичного характеру, а також природними, техногенними й соціальними катаклізмами, яких людство й не здатне було собі уявити. Ймовірно, що наша цивілізація підійшла до межі, за якою – якісна зміна чи то суспільно-економічної організації, чи то людства як такого. Зміна орієнтирів особистого та суспільного життя в контексті зasad духовності потребує означення сутності самої духовності в цілому і духовно-морального виховання зокрема.

Підтвердженням є слова провідного вітчизняного філософа Сергія Кримського: «Те, що ми вступили у третє тисячоліття нової ери, є знаменним не тільки

в хронологічному чи, сказати б, цивілізаційному сенсі, а насамперед за ознакою проходження людством драматичного та страшного ХХ століття. Саме в цей час позначилась ситуація абсолютноного зла, коли (як додаток до тоталітаризму та його злочинів) виникла загроза кліоциду, термоядерного знищення історії та планети. У ХХ столітті всесвітня історія зіткнулася з феноменом абсолютної помилки, коли неймовірні жертви, людські та матеріальні ресурси витрачались на недосяжні цілі. Виявилось, що на землі неможливо збудувати Рай. А можна тільки запобігти Пеклу. [...] На тлі цивілізаційного піднесення другої половини ХХ століття відбувся справжній вибух сатанинських сил тероризму, фундаменталізму, расизму, наркоманії, еротизму, девіантної поведінки, масштабного зростання злочинів проти особистості. [...] Виникла загрозлива колізія між цивілізацією та екзистенцією. Людина виявилася розіп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом, який, за висловом А. Ейнштейна, став нагадувати сокиру в руках дикуна. Адже сам гуманізм (як зазначалося на 2-му Ватиканському соборі 1962–1965 рр.) перетворився на спробу замінити релігію Бога, що став людиною, на релігію людини, що оголосила себе Богом, отже цивілізація робить себе богами раніше, ніж вони стають гідними статусу людини. Ці колізії й стимулюють заклик ХХІ століття до „нової землі“ та „нових небес“, тобто до нового розуміння людини у її духовному опорі літургії безодні» [1; 347].

Сучасна філософія, згідно зі своєю функціональною спрямованістю, шукає шляхи не лише для виходу з означеній ситуації, а й намагається окреслити оптимальні шляхи становлення людського Я в означеній ситуації.

Наша наукова розвідка є спробою узагальнити напрацювання вітчизняних і зарубіжних філософів у царині христоцентричної духовності. Ми переконані,

що систематизація такого роду сприятиме не лише розробці актуальної філософської проблеми, а й трансформації українського суспільства загалом і вітчизняної системи освіти зокрема.

Ступінь наукового опрацювання проблеми.

Поняття «духовність» є ключовим терміном для цілої низки людинознавчих наук: філософії, соціології, психології, педагогіки, релігієзнавства, персонології, ноології.

Поняття духовності, попри його очевидність і важливість у системі філософського знання, має надзвичайно багато інтерпретацій. Для прикладу, людська духовність, на думку Юрія Білодіда, є найвищою цінністю, співмірною лише з самим людським життям. Вона стоїть поряд із цінністю людського буття як такого [3, 28]. Сократ, який перший по-філософськи усвідомив роль внутрішнього світу людини, і в цьому розумінні сформулював ідею духовності, став жертвою судового звинувачення в «неповазі до богів» та суспільній думки. Адже духовна незалежність особи завжди розглядалась владними структурами як небезпечна для них позиція. Сергій Кримський переконаний, що внутрішня смислотворчість і визначає духовність як таку, тобто здатність будувати свій внутрішній світ, «живий всесвіт» особи, що робить її інтелектуально незалежною від кон'юнктурних обставин наявного буття.

Духовність – це виклик згори здійснити в собі те, що не відбувається природним шляхом. Духовність – це завжди шлях до самого себе, до своєї особистості, шлях, що, мабуть, є найдовшим у людському житті [4, 238].

Духовність – категорія людського буття, якою виражається його здатність до самостворення та творення культури [5, 245].

На нашу думку, христоцентрична духовність – це онтологічна потреба людського Я в привласненні й реалізації Божественних смислів.

Очевидно, що невичерпним джерелом істини для нас є Біблія, повчання грецьких і східних отців Церкви.

Підґрунттям для осмислення феномену духовності, відновлення християнської навчально-виховної та культурно-освітньої традиції в сучасному українському суспільстві для нас були й залишаються вчення і праці видатних християнських мислителів, учених – Володимира Мономаха, Даниїла Заточника, Кирила Туровського, Клима Смолятича, митрополита Іларіона, Г. Сковороди, П. Юркевича, Я. Козельського, К. Ушинського, С. Русової, М. Грушевського, І. Огієнка, Г. Ващенка, В. Зеньківського та багатьох інших.

Філософсько-педагогічне трактування духовності здійснювали у своїх працях інші вітчизняні науковці: С. Кримський, В. Шинкарук, І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бех, Т. Зязюн, Г. Волинка, В. Лутай, В. Бех, В. Горський, Г. Горак, В. Ільїн, І. Бичко, В. Табачковський, В. Кремень, М. Горлач, А. Осипов, Г. Васянович, В. Онищенко, В. Жуковський, І. Карпенко, О. Сухомлинська, А. Фасоля, М. Булатов, О. Гомілко, В. Лозовой, Л. Сідак, Д. Дроздовський, Р. Арцишевський та інші.

Серед закордонних науковців, які займалися та займаються розробкою проблеми духовності та її особистісного виміру, – М. Лоський, П. Флоренський, С. Булгаков, М. Бердяєв, С. Франк, І. Ільїн, О. Лосєв, В. Соловйов, С. Зеньковський, Л. Виготський, В. Біблер, Ф. Михайлів, Е. Ільєнков, М. Бахтін, М. Мамардашвілі, М. Каган, Ю. Лотман, О. Мень, В. Безрогов, М. Богуславський, І. Гончаров, В. Додонов, А. Зімбулі, В. Караковський, І. Колесникова, Л. Лузіна, В. Мосолов, Н. Никандров, Л. Рувінський, В. Сагатовський, А. Субетто, В. Троїцький, В. Філіпов, Г. Філонов, В. Шадриков, Т. Яркіна, В. Сильвестров, Е. Соколов, Р. Волш, С. Бондірева, Д. Колесов, А. Хвостов, А. Гусейнов, О. Сергєєв, Д. Леонтьєв, О. Лихачов, В. Лоскутов, М. Іванов, В. Мосолов, О. Назарова, О. Олейникова, Л. Рувінський, Л. Соколова та інші дослідники.

Однак і до сьогодні, незважаючи на численність публікацій, присвячених означеній тематиці, у вітчизняній філософії дуже рідко здійснюються спроби системного аналізу сутності христоцентричної духовності.

Актуальність проблеми та недостатність її науково-методичної розробки зумовили вибір теми дослідження.

Об'єктом дослідження є філософське осмислення сутності христоцентричної духовності.

Предметом дослідження є зміст, форми й методи духовності.

Мета дослідження: показати системне філософське бачення сутності христоцентричної духовності в контексті викликів сучасності.

Гіпотеза дослідження: христоцентрична духовність є необхідною передумовою й засадничим складником особистісного зростання. Оскільки система освіти України покликана забезпечувати гармонійне й усестороннє виховання індивіда, а духовна компонента освіти є у цьому контексті, на нашу думку, визначальною, то, зважаючи на її багаторічне ігнорування на користь інтелектуального і фізичного, необхідно оптимізувати процес системного духовного виховання особи на усіх без винятку рівнях.

Теоретичну і методологічну основу складають: ідеї вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів, релігійних діячів про важливість і доцільність залучення до освітнього процесу системного духовного виховання особи, яке б ґрутувалося на відповідній природі людини системі християнських цінностей, правильному співвідношенні суспільної природи виховання людини та самовиховання; про соціально-психологічні передумови розвитку особи як суб'єкта виховання; про взаємозв'язок виховання, діяльності, свідомості та самосвідомості особи в процесі особистісного становлення.

Наукова новизна. Здійснюється спроба систематизації філософських візій щодо сутності й засад христоцентричної духовності крізь призму викликів сучасності. Робиться акцент на недопустимості ігнорування христоцентричного

Наукові публікації

духовного виховання на усіх рівнях системи освіти України.

Аналізуючи зв'язки духовності у різних світоглядних відношеннях, ми зауважили, що:

- духовність, як іманентна характеристика особистості присутня у всіх відношеннях Людина – Світ;
- духовність, виникає на основі знань, певного рівня розвитку інтелекту, а тому за походженням є вищим проявом людської сутності;
- взаємодія людини духовної з буттям є однією з найважливіших проблем як індивідуального, так і соціального буття, а тому явище духовності входить у коло проблем, які є об'єктом філософського аналізу;
- спроби вирішувати будь-яку філософську проблему в галузі соціальної філософії без урахування специфіки розвитку духовної культури соціуму призводять до таких прогалин у системному аналізі суспільства, які будуть причиною часткового, а не повного його пізнання.

Багатоманітність точок зору на природу духовності визначається культурними традиціями, етнічними особливостями вірувань, моральними та художньо-естетичними цінностями. Зумовленість духовності соціокультурними особливостями випливає з того, що вона, значною мірою, містить у собі конкретно-практичний елемент. По-перше, духовність виступає як практика духовного життя, як спосіб життедіяльності особистості. По-друге, різноманітності у розумінні природи духовності виникають і внаслідок того, що в сьогоденні співіснують різні культурні осередки, які знаходяться на різних етапах розвитку, що утруднює можливість їх безпосереднього порівняння і взагалі виключає знаходження певних спільніх зasad. По-третє, кожна людина як неповторна сутність має право на індивідуальне бачення світу. Цей індивідуальний підхід зумовлений різними стартовими позиціями особистостей на шляху до самовдосконалення і самореалізації.

На відміну від окремих духовних традицій, які виникли й існують у певних культурно-історичних осередках, у певному морально-релігійному дискурсі, філософія духовності ставить питання про взаємозв'язок різних форм діяльності: наукової, політичної, художньо-естетичної, економічної тощо, із духовним спектром буття людини, точніше, із ядром людського існування – її духовністю.

До системи духовності відноситься все те, що визначає ставлення людини до навколошнього світу, але ті ставлення, котрі пропущені через систему соціальних стосунків. Ідеться про ставлення олюднені, а не тваринні.

Визначивши системоутворювальним фактором поняття «духовність» людське ставлення до собі подібного, ми включаємо до його обсягу такі ідеальні властивості, як мораль, віра, воля, надія, любов, релігійність. Це основа духовності, її, так би мовити,

скелет. До форм існування духовного, духовності слід віднести засоби акумуляції, трансляції та розвитку, до яких належить мораль, мистецтво та релігія як форми суспільної свідомості.

Сутність духовного чи людської духовності, як і будь-якого ідеального, – у відображені реалії буття. Але якщо стосовно знань та свідомості взагалі філософія давно й обґрунтовано стверджує, що вони є відображенням матеріальної природи та матеріальних стосунків людей, то з духовністю справа набагато складніша. Знання є дійсно вторинними щодо матеріальної реальності. Вони є адекватним відображенням сутності чогось існуючого. Духовність базується на всій сумі знань, але відображає лише ту частину реальності, що стосується взаємозв'язків між істотами виду Людина розумна. Духовне існує лише між людьми, у природі воно відсутнє не лише як явище, а й як потенція. У природі немає чогось такого, що в процесі відображення дало б нам духовне. Досліджуване нами явище є своєрідним подвійним і, що дуже важливо, творчим відображенням. Це відображення результату попередніх відображень.

Людина, вступаючи у контакти зі собі подібним, підходить до них з наперед визначену позицією. Ця позиція полягає у тому, що від іншого суб'єктивного, свідомого очікують наявності тих же духовних характеристик, які є і в ініціатора комунікації. Кожен учасник комунікації за свою самостійно сформованою шкалою оцінює ступінь духовності іншого, і така оцінка є передумовою ставлення одного духовного до іншого подібного. Виникає духовний процес. Наведена нами модель є абстракцією. Елемент духовного тією чи іншою мірою присутній і в усій гамі стосунків між людьми, що мають як ідеальну, так і матеріальну сторони свого буття.

Духовність базується на відображені взаємодії вже наповнених відображенням суб'єктивностей і є відображенням не матеріального, а ідеального (знань, віри, релігійності та інших елементів ідеального).

Сучасна філософія розрізняє поняття «дух», «душа», «духовність». Дух як філософська категорія означає ідеальне начало, протилежне матеріальному. В античності поняття «дух» ототожнювалося з поняттям «ноос» (розум). Дух як найтонший субстрат наділяється елементами матерії. У Платона й Аристотеля розум є перворушієм космосу і формоутворювальним началом. Біблійно-християнська традиція представляє Дух передусім як особистісний абсолют і власну волю Бога, Який створив усе сутнє, у тому числі людину.

Поняття «душа» і «дух» близькі, але не тотожні. С. Франк у фундаментальній праці «Неосягнене» писав, що відколи людство, починаючи від Геракліта й індійської містики, єврейської релігійної свідомості пророків, еллінської та християнської думки, досягло поняття «духа» й усвідомлення духовної реальності, іще нікому до цього часу не вдавалося визначити відмінність між «духом» і «душою» настільки чітко

й однозначно, щоб було встановлено точні межі між цими двома сферами. «Де, власне, „закінчується“ „душа“ і починається сфера „духа“?», – запитує С. Франк. Отже, доцільніше говорити про нероздільну єдність духа і душі.

Ноологія – християнсько-філософське вчення про дух і духовну сутність людини, про людину як образ і подобу Божу, про триедність тіла-душі-духа людини – наголошує на тому, що тріаду «дух-душа-тіло» люди отримали як одкровення, яке йде до нас із далеких століть релігійної та філософської мудрості. Ця тріада свідчить нам про таїну людську і боголюдську. Людська особистість у своїй субстанційній формі духа-душі-тіла характеризується не лише біологічними й інстинктивними проявами, не лише психологічною і соціальною істотою, але є також духовно-розумним, морально-духовним і смислотворчим суб'єктом, тобто ноологічною сутністю. Людська особистість є буттям-пізнанням, є духовним суб'єктом, котрий наділений інтуїцією буття, інтуїцією божественного смислу життя. Через тіло своє людина стає феноменом природи, стає здатною до земного, органічного життя, перебуваючи в численних взаємозв'язках і взаємовідносинах із матеріально-енергетичною тканиною всесвіту. Через дух людина стає феноменом світу невидимого, духовного. Перетин світу природних явищ і процесів зі світом духовним здійснюється в душі людини. А душа тут виступає тією сутністю, якою і в якій живе людина. Святий Августин, наприклад, вважав, що не душа міститься в тілі, а тіло в душі. Він, безперечно, мав рацію, якщо це співвідношення не уявляти собі просторово, тому що тіло людини душою тримається, а душа, у свою чергу, міститься в дусі. Отже, дух не є просто нашою властивістю чи рисою. Дух є щось істотно невід'ємне від нас самих, наша божественна атрибутивність. І водночас дух є щось таке, що багаторазово перевищує наші тілесно-душевні сили, наш обмежений земний досвід, нашу виявлену сутність і наше природне чи соціальне єство. Інакше кажучи, дух співвімірний і водночас неспіввімірний із нами. Неспіввімірність нашого духа з нами самими вказує на наші нереалізовані можливості, вказує на нашу земну, природну і соціальну обмеженість, на нашу гріховність, на нашу, врешті-решт, земну смертність [6, 28].

Духовність є способом найповнішої реалізації тріади «тіло-душа- дух».

Ще один провідний складник духовності – система ставлень людини до всіх компонентів буття.

Першим, і за походженням, і за значенням, елементом духовності є віра – як свідоме ставлення до інформації та до ідеального.

Віра не раціональний, але свідомо зумовлений елемент психіки, бо можна повірити і в реальність, і в абсурд, та без віри раціональна свідомість не може існувати. Віра – обов'язкова опора раціоналізму в людському середовищі. Віра перетворює індивідуальний процес пізнання в загальнолюдський.

Віра – обов'язковий організуючий елемент суспільного життя. Віра друга за порядком найважливіша складова й опора духовності. Але і знання, і віра – це лише база, основа, фундамент, але не сама духовність.

Людська духовність починає розвиватись лише з моменту появи моральних принципів співжиття та соціальних стосунків, що базуються на моралі. Мораль є основа людяності, а звідси основною, провідною стороною, ознакою людини як такої. Вона вибудовується з базових компонентів людської психіки і по суті є специфічно людською формою свідомої організації людських взаємин. Мораль – стрижень духовності, але сама мораль не може існувати без опори в інших складових людської психіки. І як доповнюючу опору до моральності людство сформувало релігійність.

Релігійність як певне ставлення до вищих моральних цінностей людини і є вершиною розвитку духовності, що склалася за останні два тисячоліття.

Надія як структурний елемент духовності – це спрямованість духовності в майбутнє. Вона є формою сприйняття і переживання не існуючого ще майбутнього як деякої ідеальної реальності, що дає людині опору в сучасному бутті. За походженням надія – це витвір людського розуму. Це логічна модель майбутнього, варіант можливості, в який людина повірила. Разом з тим надія вкорінена в людське позасвідоме. Згадаймо «без надії таки сподіваюсь» Лесі Українки. Надія часто існує всупереч логіці, всупереч реальному ходу подій. Надія – екзистенціальне життєвердне начало, що зв'язує людину з майбутнім. Відсутність такого зв'язку позбавляє нормальної активності, робить людину своєрідною іграшкою обставин. Надія – це зосередження людської духовності на майбутньому, переживання майбутнього до його настання. Ідеали та цінності одухотворяються тільки через надію.

Любов – особлива форма взаємодії духовності людини з навколошнім світом. На відміну від фізіологічної основи людського організму, яка є закритою системою, духовність за сутністю, за природою – система відкрита. Любов є відкритість системи людської духовності до взаємодії з іншим духовним або до одуховленого самою ж людиною елементу буття. Це самовіддача духу буттю і постійне охоплення, вбирання, «поглинання» (Сартр), збагачення духу через втягування буття в себе, в духовність людську. Любов – це індивідуальний прояв духовності, індивідуальна взаємодія з елементами буття, сприйняття таким, як воно є в дійсності, або таким, яким воно сприймається індивідом без скептичної оцінки. Це сприйняття і прийняття дійсності з позитивними і негативними її проявами, при цьому негативне часто сприймається як деякий трансформований позитив.

Духовність включає в себе і поняття добра та зла як узагальнення основних сутнісних характеристик духовності, яке інтегрує все багатство індивідуального

Наукові публікації

та соціального стосовно екзистенції людини – як індивіда, так і родової її характеристики. Добро синтезує основні константи моральності в їх конкретному прояві стосовно індивіда, соціальної групи чи роду людського. Реалізується добро через діяльність. Зло як антипод добра уособлює антигуманну, аморальну сторону людської активності. Особливість добра і зла – відносний їх характер, і за об'єктивною основою, і за суб'єктивним сприйняттям. І хоча добро і зло мають об'єктивні критерії оцінки, суб'єкт застосовує ці критерії через призму власних інтересів, часто не підіймаючись до альтруїстичних позицій духовності.

До потенційних елементів духовності відносимо і такі соціально надбані властивості психіки, як інтерес, воля, потреба активності та інші емоційно-вольові історично надбані характеристики психіки. Знання та емоційно-вольові складові психіки в потенційній духовності існують автономно одне від одного, з'єднання цих сторін духовності проходить у процесі активної дії людини. Структуру активної духовності ми маємо розглядати як таку, що перебуває в стані дії, русі, постійних структурно-функціональних змінах.

Духовність – певне реально здійснюване ставлення. Формами реалізації цього феномену є рух, динаміка і, в певних межах, постійна трансформація. Духовність – не просто адекватне відображення дійсності, а відображення в поєднанні з реальною та потенційною людською дією. У зв'язку з тим, що духовність має таке динамічне поєднання в самій формі існування різних сторін психіки, структура духовності теж не може бути чимось занадто стабільним при відносній стабільноті елементів. У системі духовності, у процесі її функціонування йдуть постійні структурні зміни, завдяки яким можлива реакція людини духовної на різнохарактерне багатство зовнішніх впливів та на постійну динаміку суспільного буття. Приступаючи до аналізу специфіки структурної організації духовності, пропонуємо схематичну модель зв'язків між її елементами.

Нагадаємо, що основою духовності виступає мораль. Саме вона задає принцип, визначає норму конкретного прояву ставлення. Разом з тим, для духовності характерна динамічна структура при відсутності наперед визначененої степеневої ієрархії. При ускладненні системи людських взаємин на чільне місце виходить спочатку не принцип і норма, а комунікація. Прияві останньої розпочинається дія зв'язку як елементу структури. У контакті двох духовностей відбувається і взаємне пізнання, і заява власної позиції. Взаємопізнання вимагає розуміння позиції іншого, можливе навіть уявне перевтілення в іншого, співчуття, причетність. У той же час комунікація формує, з певною мірою чіткості, зрозумілу для контрагента по комунікації мою позицію (моє ставлення) з проблем комунікативного зв'язку.

У структурі духовності немає постійної ієрархічної системи залежностей. Структурні взаємозв'язки

цього феномену гнучкі, мінливі, нестабільні. Характер прояву суб'єктивної духовності залежить від рівня та специфіки іншодуховного як об'єкта взаємодії. У зв'язку з цим при проявах духовності в різних ситуаціях ідуть неперервні зміни ієрархічних структур, і в кожному конкретному випадку провідною стороною може виступати або віра, або моральна норма, або любов, або надія, або релігійність. Кожен елемент структури в кожній ситуації стає тим, чим він є, залежно від характеру зв'язків з іншими структурними елементами та з характером зв'язків особистості із зовнішнім світом.

Є ще одне цікаве порівняння, яке дещо ілюструє в характері духовності. В органічному світі існує явище напівпроникності. Духовність, імовірно, має деяку подібну здатність. Мораль проникає в релігійність, любов – майже у всі інші структурні елементи духовності, віра присутня у всіх складниках духовності.

Душевно-духовні потенції людини є такими, що вона спроможна спричиняти значні зміни, які у природно-матеріальній дійсності самі по собі, без свідомо діючих людей, не відбуваються (створення всієї техносфери, творів мистецтва, політичних і державних систем та багато іншого). Тобто людина як істота духовна здатна впливати на формування, творення нової матеріальної реальності, виявляти себе творчо-вольовою силою у перетворенні природної дійсності.

Базовим, раціональним за походженням елементом духовності є світорозуміння. Складові світорозуміння як представники раціонального осянення буття можуть проникати в структуру ірраціональних елементів духовності з «різним ступенем інтенсивності» та, так би мовити, на різну глибину. Раціональний елемент людської психіки стикається, переливається, а загалом взаємодіє з ірраціональними структурами. Отже, в духовності раціональне та ірраціональне взаємодіють, переливаються, взаємно впливають одне на одне. При цьому ірраціональне в духовності не нижче щодо розуму, це не прояв примітивно-природного, не тваринно-інстинктивне, а позасвідоме, що сформувалось у складному процесі антропосоціогенезу. Часто ірраціональне, позасвідоме має раціональне походження, що потім перейшло в іншу якість. У той же час духовне позасвідоме ґрунтуються на ірраціональному інтуїтивному чи художньому осяненні буття.

На перший погляд, духовне і тілесне у житті людини протиставляються. Але релігія, зокрема християнська, дає змогу усвідомити принципи єдності матеріального і духовного, їх взаємозв'язку, а також їх відмінності. Тілесне і духовне у житті людини і людства – дві вічні протилежності, які своїм існуванням вносять у світ те, що виявляється як людське і боголюдське. Ця протилежність проявляється у здатності людей, протиставляючи духовне тілесному, обмежуючи тілесність, змінюючи її через власне воління. Тому людське у людині

демонструється передусім її розумом, вірою і волею, любов'ю і радістю.

Духові людини як самобуттю належить осягнення зовнішніх і внутрішніх сутностей. Духом просвітлюються й оживотворюються всі складові буття людини у світі. Особливою сферою духа є пізнання Бога, пізнання Богоутілення Ісуса Христа. Якістю духа є вихід за межі природного буття, вихід духа за межі самого себе, перехід через невидимі межі власної сфери буття.

Особою є людина, що володіє самосвідомістю і світоглядом, досягла розуміння своїх соціальних функцій і свого місця у світі, своєї ролі як суб'єкта історичного процесу, як ланки в ланцюгу поколінь. Лише як особа людина не тільки розуміє світ, входить у стосунки і зв'язки з іншими людьми і природою, а й запитує себе: Хто я і навіщо живу? Що мені потрібно? Що маю робити? В чому сенс моого життя і на що мені сподіватись?

Рівень вимог особи до дійсності й до самої себе є дуже важливим утворенням, він спонукає людину до активності, з ним пов'язані самооцінка і те складне духовне життя, яке здатне визначити не тільки її поведінку, а й формування багатьох особливостей характеру і значно вплинути на її долю. До того ж, він може бути й небезпечним. Бо люди схильні відносити недоліки до інших осіб, а зазирання в середину себе нерідко виявляє те, що ми менш за все бажали б відносити до власної індивідуальності. Тому до духовності не тільки тягнуться, а й відштовхують її від себе.

Про це влучно написав О. Герцен, «що наше життя – постійна втеча від себе, нібито докори совісті переслідують, лякають нас. Як тільки людина стає на власні ноги, вона починає шуміти, щоб не чути голосів, що лунають всередині її ... накладає на себе страшні тягарі, і вони їй все ж таки здаються більш легкими, ніж якася загрозлива істина, що дрімає всередині її. У цьому побоюванні дослідження, щоб не побачити нікчемність того, що досліджується, у цій штучно створеній заклопотаності ... ми проходимо життям спросоння та помираємо в чаду нісенітниць та дрібниць, так і не прийшовши до тями. Ось так і діється в цьому житті, що можна вмерти в тумані дрібниць і пустощів, а можна вийти за біологічні межі існування, коли трансформація тілесності стає маніфестацією духовності, що, мов віфлеємська зірка, знаменує появу нових орієнтирів людських пошуків у часі і вічності. [...] Над життям та смертю сходить як символ третьої правди вічності» [4, 238].

Сучасна філософія трактує категорію «духовність» як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості віддзеркалення наявності двох фундаментальних потреб: індивідуальної потреби пізнання та соціальної потреби жити, діяти «для інших». Під духовністю переважно розуміють першу з цих потреб, а під душевністю – другу. Душевність характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, готовністю прийти на допомогу.

Оскільки ноологія стверджує, що у структурі духовності немає постійної ієархічної системи залежностей, то структурні взаємозв'язки цього феномену гнучкі, мінливі, нестабільні. Характер прояву суб'єктивної духовності залежить від рівня та специфіки іншодуховного, як об'єкта взаємодії.

Очевидно, що справжня духовність є христологічною, тобто боголюдською. Ця духовність утверджує особистість, її творчо-вольову і віровизначальну активність, її любов-радість-надію та її вічну свободу. В основі християнської духовності покладено заповідь любові до Бога і свого близького. Отже, дух і духовність людини є ознакою унікальності її як носія розуму, як образу і подоби Божої.

Буттєвість людської особи, її творчо-вольове життєпізнання – це безперервний процес творення духовного світу особистості. Процес духовного перетворення починається з докорінною зміною свідомості людини і вимагає перебудови її душі та тіла, тобто її природної, земної сутності. Людська особа має виробити конкретну установку своєї свідомості, мислення, віри, совісті, волі стосовно своєї тілесно-душевної природи. Ці установці притаманна духовно-розумна, морально-духовна і духовно-естетична динамічність. Ця динамічність проявляється у вимозі активності, дії у пізнанні своєї сутності та перетворення себе відповідно до образу Божого. Духовна етичність (моральність) передбачає моральну оцінку себе, своїх вчинків, думок, дій відповідно до духовно-християнських ідеалів і норм. Ця оцінка здійснюється силами віри, совісті, волі.

Ключовим моментом установки свідомості християнина є спасіння. Поняття спасіння відображає головну реакцію та спрямованість свідомості на природу людини, яка ушкоджена гріхом і вимагає зцілення. Установка, спрямованість свідомості на спасіння передбачає духовну активність людини у зміні свого буттєвого статусу.

Здатність людини самостійно оцінювати себе з точки зору суспільно необхідних вимог і відповідати за свої дії не лише перед іншими, але й перед Богом і перед собою, є свідченням морально-духовної зрілості людини. Отже, морально-духовно зріла людина сама регулює свої дії та вчинки, причому незалежно від того, чи контролює її суспільство, чи ні. Духовно-розумна, морально-духовна особистість дорожить своїм чистим сумлінням і почуттям виконаного обов'язку, а найгіршим покаранням для неї є картання власної совісті.

Питання морально-духовної саморегуляції особистості пов'язані з проблемами моральної свободи людини, свободи дії, вибору, совісті та волі. Усі ці поняття визначають зміст морально-духовної свідомості особистості, тобто є важливими складовими її духовного світу.

Отож, христоцентрична духовність – це багатство і краса внутрішнього світу людської особистості. Духовність виражає міру перетворення людини Христовою божественною благодаттю. Цим іще раз

Наукові публікації

ми підкреслюємо, що феномен христоцентричної духовності виражає взаємозв'язок природного і надприродного рівнів існування й буття людини.

Аналіз понять «свідомість» та «духовність», функції психічних феноменів, які ними означаються, походження та механізми формування двох складових людського ідеального дають підставу стверджувати, що увесь обсяг ідеального поняття «свідомість» не охоплюється. Звідси абсолютно логічним є введення до наукового обігу поняття «духовність», яке охопить собою всю складну систему ідеального ставлення людини до буття, але, головним чином, до буття людського – як індивідуального, так і соціального.

Перетворювальний, творчо-вольовий і смислотворчий характер християнської духовності визначає ідею обожнення людини, тобто перетворення гріхової природи людини в її боголюдську природу. Обожнення в сутності своїй стає метою духовного життя людини, а духовність виступає як його динамічний аспект. Це означає, що духовність – не просто якість чи стан душі, а процес – енергійне вираження духовного життя особистості.

Окреслені духовні здатності людини, як про це свідчить уся історія світової культури і стверджують великі світові релігії, визначаються її прагненням до Істини, Блага, Краси, прагненням до самовдосконалення. Тож очевидно, що всім людям, а передусім молоді, необхідно постійно прагнути до здійснення свого духовно-розвумного, морально-духовного й естетичного самовдосконалення.

Феномен христоцентричної духовності має багатовимірну природу, її виміри закарбовуються на усіх явищах культури – усьому тому, що створено людиною як у сфері матеріальної, так і духовної культури. Будь-яке явище культури має на собі відбиток духовності, у якому виявляються потаємні зв'язки взаємодії людини із навколошнім середовищем. З іншого боку, людина духовна конститує на палітрі властивостей свого єства характеристики явищ оточуючого її світу. Духовність як феномен антропобуття – це постійно відновлюаний процес взаємовпливу людини і світу, котрий здійснюється у їх безпосередній взаємодії.

Усі форми опосередкованої взаємодії людини із навколошньою природою залишають на собі відбиток духовності. Але без самої людини з притаманним їй набором емоційно-вольових, ціннісних, пізнавальних усталеностей – усім тим, що конститує вкоріненість людини в буття, яке щоміті відтворює себе як цілісність, «Я» є не у протилежність світові, а через

світ. Без такої єдності світ дивергуються на нескінченну кількість предметностей так званої об'єктивної реальності, де немає місця суб'єктів як цілісності, котра через свою діяльність конститує само-буття як буття Універсуму.

Висновки. Системне духовне виховання особи на засадах християнського виховного ідеалу – складний і водночас дуже важливий іспит на зрілість не лише порівняно молодої системи освіти незалежної України, а й систем освіти тих країн, жителі яких сповідують християнство. Поліконфесійний світ швидше сприйме ліберальні псевдоцінності, аніж чіткі й незмінні засади християнської етики та моралі.

Складнощі історичного розвитку сучасності особливо ілюструються проблемами українського сьогодення. Ми робимо спробу вийти з глухого кута бездуховності, повторивши метод двотисячолітньої давнини. В Україні відновлюється православ'я, розростаються за рахунок закордонних релігійних центрів різні нові конфесії. Та навіть самі представники кліру відверто заявляють, що в Україні релігія – щось на зразок нової моди. Люди нібито й ходять до церкви, та від справжньої віри ще далекі.

Із сучасної кризи людство не вийде простим поверненням до релігійності, котра виникла ще в стародавньому суспільстві. Метод, що спрацював один раз, удруге, в якісно інших умовах, не спрацює. Стихійно вийти з конфліктної ситуації, що виникла на межі двох тисячоліть, людство теж не зможе. Безумовно, треба шукати шлях виходу з кризи, використовуючи всі можливості людського інтелекту. Та раціональний пошук шляху нового поступу людства зовсім не означає, що воно повинно спиратися в нових умовах лише на раціональні засоби. Можливості подальшого прогресу людства можуть бути знайдені тільки в самій людині.

У людській духовності є ті потенції, які ще не реалізовані й не задіяні сучасним рівнем розвитку цивілізації. «А ти, наш Боже, добрій і милосердний, довготерпеливий, що в милосерді всім управляєш! Навіть якщо б ми й згрішили, то все одно – ми Твої, знаємо Твою могутність; та ми не згрішимо, бо знаємо, що до Тебе належимо. Піznати ж Тебе – досконала справедливість, знати Твою могутність – корінь безсмертя» [7, 794].

Очевидно, що ці потенції розкриються лише через системне духовне виховання особи в сучасній системі освіти України. На часі – розробка Національної концепції духовного виховання особи.

Література

1. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 367 с.
2. Осипов А. О. Онтологія духовності : монографія : у 2 кн. / А. Осипов. – Миколаїв : Вид-во МАГУ ім. Петра Могили, 2008. – Кн. I. – 240 с.
3. Білодід Ю. М. Духовність: сутність, структура, функції : монографія / Ю. Білодід. – Житомир : РВВ ІПСТ, 2003. – 192 с.
4. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юріком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Васянович Г. П. Ноологія особистості : навч. посібн. для студ. і викладачів / Г. Васянович, В. Онищенко. – Львів : Сполом, 2007. – 217 с.
7. Святе Письмо / пер. о. Івана Хоменка. – Львів : Місіонер, 2007. – 1123 с.